

geografije. Naj med slovenskimi avtorji omenim samo Vrišerjeva "Razmišljanja o geografiji" v zadnji številki Geografskega vestnika in njegovo knjigo "Regionalno planiranje". Prepričan sem, da je slovenska in jugoslovanska geografija kljub nekaterim deviacijam na zdravi poti napredka in da si bo kot široko marksistično zasnovana veda o dogajanjih v pokrajini utrjevala svoje mesto.

Izkoriščamo tudi to priložnost, da našemu spoštovanemu in dragemu profesorju Ilešiču iskreno čestitamo k zasluženim nagradam, da se mu zahvalimo za opravljeno delo in še posebej za njegovo tovarištvo ter izrazimo naše veliko zadovoljstvo ob napovedi novih stvaritev!

I. GAMS

SKANDINAVIJA IMA SVOJ NERAZVITI SEVER

V zmernem pasu severne poloble ima mnogo držav svoj nerazviti jug (npr. Portugalska, Španija, Italija). Izraz nerazviti jug je prišel v vsakdanjo rabo. Nevsakdanji nam je "nerazviti sever", ki pa se je udomačil v Skandinaviji. Seveda je treba tudi tam nerazvitost presojati v luči državnega povprečja, skandinavske države¹⁾ pa so po brutto družbenem proizvodu na prebivalca na vrhu svetovne lestvice²⁾.

Tuja novejša literatura rabi za del Skandinavije severno od tečajnika več imen, ki večidel vključujejo besedo kalota (=kapica): Evropska severna kalota, Severna kalota, Nordijska kaloga ipd. (3, 4, 9). Oblikovno je zares podoben kapi na glavi Evrope, le da taka kapica obsega tudi sovjetski del severne Skandinavije, vključno s polotokom Kolo. Tuja literatura pa med kaloto obravnava samo finski, norveški in švedski del. Tudi ni enotnosti, katere province spadajo h kaloti. Nedvomno spadajo vanje vsaj naslednje: tri norveške province (fylker); Finnmark, Troms, Norland (naštete od severa proti jugu) s 112.000 km², švedska provinca (län) Norrbotten (99.000 km²) ter finska provinca (lääni) Lappi (94.000 km²). Tudi tako omejena kalota^{2a)} preseneča s svojo razsežnostjo, saj je s 305.000 km² večja od Jugoslavije.

To ozemlje ima mnoge naravnogeografske značilnosti različne, nekaj pa je tudi skupnih. Ob severozahodni obali ima gorovje, ki ga zadnji čas vedno češče imenujejo Skandi, alpidski relief. Vsa Skandinavija s Skandi vred se je po stopitvi kontinentalnega würmskega ledenika ob obali pred kakimi 7.000 leti p.n.š. zaradi razbremenitve dvignila ob prelomnicah smeri JZ-SV. Ker dvig še ni dosegel izhodiščne lege, so ostale po ledenikih prepogobljene in preoblikovane doline-fjordi³⁾, zaliti z morjem. Posledica takega razvoja je silno razčlenjena obala⁴⁾ z otoki in zalivi, v zaledju pa neizravnani strmec rek, ki so kaj pripravne za energetsko izkoriščanje. Za alpskim reliefom otokov in obale se začinja uravnan svet, najprej visokogorski s fjeldi⁵⁾, nato sredogorski z monadniki (osamelci) in ob Botnijskem zalivu nižinski. Naj bo v višji ali nižji nadmorski legi, povsod so v znaku za poseljeno Skandinavijo tako značilne menjave ledeniških

1) Glede na zgodovino prištevajo mnogi k skandinavskim deželam tudi Dansko, ki pa je naravno-geografsko bistveno drugačna in bolj povezana s Srednjo Evropo. Tu je ne štejejo med skandinavske države.

2) Po knjižici Angaben über Finnland, Helsinki 1969, je bila l. 1977 v Evropi prva Švica z 9.656 \$, sledita takoj Švedska z 9.494 \$ in Norveška z 8.803 \$. Finska z 6.309 \$ zaostaja a je pred na primer Vel. Britanijo ali Japonsko.

2a) Onstran 61° s.g.š. leži 2/3 Skandinavije.

3) V norveščini pomeni ta beseda morski zaliv.

4) Samo za obalo v stockholmskem območju navajajo 24.000 otokov in čeri.

5) Fjeld, ki pomeni v norveščini visoko gorovje, geomorfološke karte delijo na kategorije kot fjell s platoji, fjell z alpskim reliefom, fjell s snežišči in ledeniki ipd.

grbin in vmesnih depresij. Prve so navadno nekaj metrov ali deset metrov visoke podolgovate kope, pokrite s tanko skalnatno prstjo in v tem primeru porasle pretežno s smreko, v severni tajgi tudi z borom, ali pa so grbine skalnate⁶⁾, sveže izgajane in brez prepereline (in v tem primeru gole ali slabo porasle z rdečim borom). Vmes so depresije vseh mogočih oblik, v katerih so kvartarni sedimenti (morenski, fluvio-glacialni, jezerski, organogeni ipd.) tem bolj kmetijsko izkoriščeni, čim manj so močvirni in šotni in čim bolj na jugu države so. Najpogostejše je taka depresija dovolj velika za eno samo kmetijo, ki ima na robu skalne vzpetine⁷⁾ lesena poslopja, navadno živo rdeče pobarvana. K tipični kulturni pokrajini spadajo še drenažni jarki na polju in travniku, s katerimi so Skandinavci domala podvojili kmetijske pridelke. Za naše doline in kotline značilnih nasutin kvartarnih teras domala ni in malo je zato tudi velikih sklenjenih polj in velikih sklenjenih agrarnih naselij. Nekoliko bolj so agrarna naselja navadno zgoščena na eskerjih⁸⁾, po katerih rade potekajo ceste, ker pomenijo suha trdnejša tla. Kvartarni sedimenti so torej tudi v Skandinaviji, kot pri nas, področje večine kmetijske izrabe tal.

Skandinavski kaloti so skupna kislja, pretežno nerazvita tla z obilico šotišč in kislja matična podlaga (paleozojske magmatske in metamorfne kamnine so v Baltskem ščitu vešidel prekrivane s kvartarnim drobirjem ali jezeri), dokaj različna pa je klima. Na obalnem področju je znatno bolj maritima. Bori ob severni gozdni meji dosegajo obalo mnogo sto kilometrov južneje kot v celinski notranjosti, breza pa, ki uspeva navzgor vedno bolj razredčena še 200 - 300 nad borom, porašča nižja pobočja fjordov vse do Tromsöja in dalje na jugu, medtem ko ostajajo otoki tundrski in skalnati. Na njih smo opazili znatno več znakov soliflukcije prepereline in ruše kot v notranji tundri.

Vajene učenja neposredna odvisnosti temperature od geografske širine, so nas na ekskurziji v organizaciji ljubljanske podružnice GDS med 3. in 13. julijem 1979 onstran tečajnika vedno na novo presenetile žitarice in vrtovi s krompirjem, ki se javljajo vse do Porsangerfjorda, to je do najsevernejšega konca Evrope. Poznavajoč ustrezne tematske karte, nam po terenskih opažanjih še vedno ni jasno, do kod na severu lahko uspevajo posamezne žitarice in do kod jih zares gojijo. Ječmen naj bi uspeval na severnem Finskem do Sodanskylä-ja, oves skoraj do Rovaniemija in malo južneje naj bi potekala severna meja jare rži (8, 6, 5), ki približno sovпада s trajanjem snežne odeje 180 dni na leto. V agrarni dobi so na Finskem tako visoko medna zares gojili te žitarice, uporabljajoč posebne vrste in agrotehniko, kar jim je omogočilo v tem stoletju premakniti severno mejo stalne agrarne naselitve daleč na sever (gl. risbo 2). Toda eno je meja uspevanja in drugo je meja ekonomskega poljedelstva. Ta pojem pa se je v dobi, ko se je na jugu dvignil osebni standard, spremenil oziroma so vsa polja v kaloti spremenili za pridobivanje krme za živino⁹⁾. Drobnji preostali pojavi žitaric pa so vendarle dokaz, kako močno lahko mnogo daljše sončno sevanje severno od tečajnika¹⁰⁾ v kratki vegetacijski dobi nadoknadi pomanjkanje toplote. Saj v polarnem poletju vegetiranje ponoči ni prekinjeno ne zaradi svetlobe in ne zaradi toplote (v celinski kaloti znašajo julijske temperature 11-15°C, ob obali zdrknejo do 9°C).

Čez Severno kaloto je na starejših kartah navadno izpisano ime Laponske, ki pa nikoli ni imela trdneje določenih meja. Oznaka po Laponcih (sami se imenujejo Sabme) nas še danes navaja k predstavi o nomadizmu, življenju od govedi severnih jelenov, ribištvu in lovu, pa k pisanim laponskim narodnim nošam, k na vrhu odprtih piramidastim šotorom itd. Na naši poti med finsko prestolnico Laponske Rovaniemijem, kraji Ivari, Karasjok in Honnigswag, smo spoznali, da spadajo te predstave k zgodovinski preteklosti. Šotore smo videli le ob prodajalnicah spominkov. Računajo, da je danes takih Laponcev, ki še govorijo

6) In to tudi tam, kjer je bila nižina pod gladino Baltskega ledeniškega jezera (pred 8.000 leti) ali Joldskega (pred 7.500 leti) ali Ancyclus (pred 6.500 leti p.n.št.) jezera.

7) Ker je na skalnih tleh lažja gradnja, ima večina nordijskih mest daleč po okolici razmeščena predmestja, ki se izogibajo mokrotnih ravnin.

8) To so mestoma do kilometer in več dolgi fluvialni nasipi, nastali pod ledenikom ob strugi podledeniških potokov in rek. V švedščini in norveščini pomeni beseda as - gorski hrbet.

9) Zanj je pomembna trava travniški svinjski rep. Severna meja njenega uspevanja sovпада z norveško-svinjsko mejo, najbrž ne slučajno.

10) Na Nordcapu, ki zaradi dolgega polarnega dne postaja turistična zanimivost prvega reda, temperature čez 20° niso izjema.

enega od laponskih dialektov, okoli 40.000 (25.000 na Norveškem, 10.000 na Švedskem in 4.000 na Finskem ter 2.000 v SZ). Nekaj manj od 4.000 se jih naj bi še selilo za čredami jelenov. Nihče ne ve, koliko Laponcev se je pretopilo v Norvežane, Švede ali Ruse¹¹⁾. Kot kaže, so se najhitreje asimilirali obalni ribiški Laponci ob norveški kolonizaciji obale, ki je izhajala iz starega naselbinskega jedra pri Trondheimu¹²⁾. Najmlajše izrivanje so doživeli Laponci na Finskem. Po "zimski vojni" je finska vlada s posebnim aktom (akt o hitri razselitvi, l. 1940), pretežno v provinci Lappi, naselila begunce z ozemlja, ki je pripadalo SZ, in jim dodelila državno zemljo. V Severni kaloti so iz časa prve švedske kraljevine ostali v vseh državnih tvorbah večji neizkoriščeni gozdovi državna last. Po vojni 1944-1945, ki je zelo prizadela finski del "Kalote", je sledila druga kolonizacija (akt o pridobivanju kmetijske zemlje, l.1945), ko se je v finskem delu kalote število kmetij povečalo za več kot 10 odstotkov.

Ob hitrejši industrializaciji in urbanizaciji v južnih delih skandinavskih držav se je po zadnji svetovni vojni pojavil problem nerazvitega severa, ki ga je spričo nižjega osebnega standarda zajela depopulacija. Vsa Švedska je v l.1961-1969 povečala prebivalstvo za 6 odstotkov, v provinci Norbotten pa je za odstotek upadlo, v sosednjem Norrlandu za 2 odstotka (4, 6). Norveški fylker Finnmark, Troms in Mordland so v letih 1950-1968 izgubili 5 - 7 odstotkov prebivalstva. Pri vsem tem pa je bila v "Kaloti" ves čas večja rodnost kot na jugu držav (npr. v provinci Lappi 23,5 odstotka v razdobju 1961-1965 - na vsem Finskem pa le 17,7 odstotkov). Ker prevladuje na severu razpršena naseljenost, se je pričel, kot pri nas v gorah, krčiti naselitveni areal in rasla je brezposelnost. Zato so vse tri skandinavske države začele načrtno podpirati razvoj v nerazviti "Kaloti". V zadnjem razdobju pa podpora ne gre več za razvoj agrarnih dejavnosti¹³⁾. Izjema je najbolj agrarna država - Finska, ki je skušala konec petdesetih let s posebnim aktom (akt o izrabi zemlje, l.1958) povečati kmetijske površine s subvencijami za krčenje gozdov za travnike in njive, hidromelioracije ipd.

Slovenske geografe nas je posebno zanimalo vprašanje, zakaj nordijski sever ni mogel slediti razvoju južnega dela države. Saj ima sever v neizravnanih rečnih tokovih in jezerih dobre energetske vire in obilico lesa. Tu so tudi svetovno znana nahajališča železove rude pri Kiruni in sosednjem kraju Gälli, pa tudi na bližnjem Norveškem, kjer je v kraju Mo i Rana nastala na tej podlagi velika železarna z več deset tisoč zaposlenimi. Verjetno je eden od glavnih razlogov za zaostajanje severa isti kot v naših gorah: redka naselitev. Na večjem ozemlju, kot je Jugoslavija, živi v omenjenih provincah Kalote manj kot milijon ljudi. V norveškem delu živita okoli 2 preb./km² (vsa država 12), v švedski provinci Norrotten 5 (na Švedskem 18) in v finski provinci Lappi 2 preb./km² 14) (vsa Finska 14). Redka naselitev podraža komunikacijske zveze in zadržuje rast urbanih središč ter razvoj infrastrukture. Iz tega spoznanja podpirajo nordijske države na severu predvsem gradnjo komunikacij, šol, bolnic, šolstva ipd., iz centralnih virov pa gradijo tudi nove industrijske obrate, kjer se domačini lahko zaposlijo. V tem oziru so podobni ukrepi vseh treh nordijskih držav, čeprav nimajo enake gospodarske strukture (finsko gošpodarstvo ima težišče v industriji, posebno lesni, gozdarstvu in kmetijstvu, švedsko predvsem v industriji, norveško v industriji, ladjedelništvu in zadnji čas vedno bolj tudi v energetiki, zlasti naftni). Od večjih severnih mest zato zadnji čas najhitreje rastejo nova univerzitetna središča Tromsö, švedski Umea bolj kot sosednji industrijski Lulea z velikimi železarnami, pa upravna središča (Rovaniemi, 30.000, tik ob tečajniku¹⁵⁾). Pri norveških mestih je

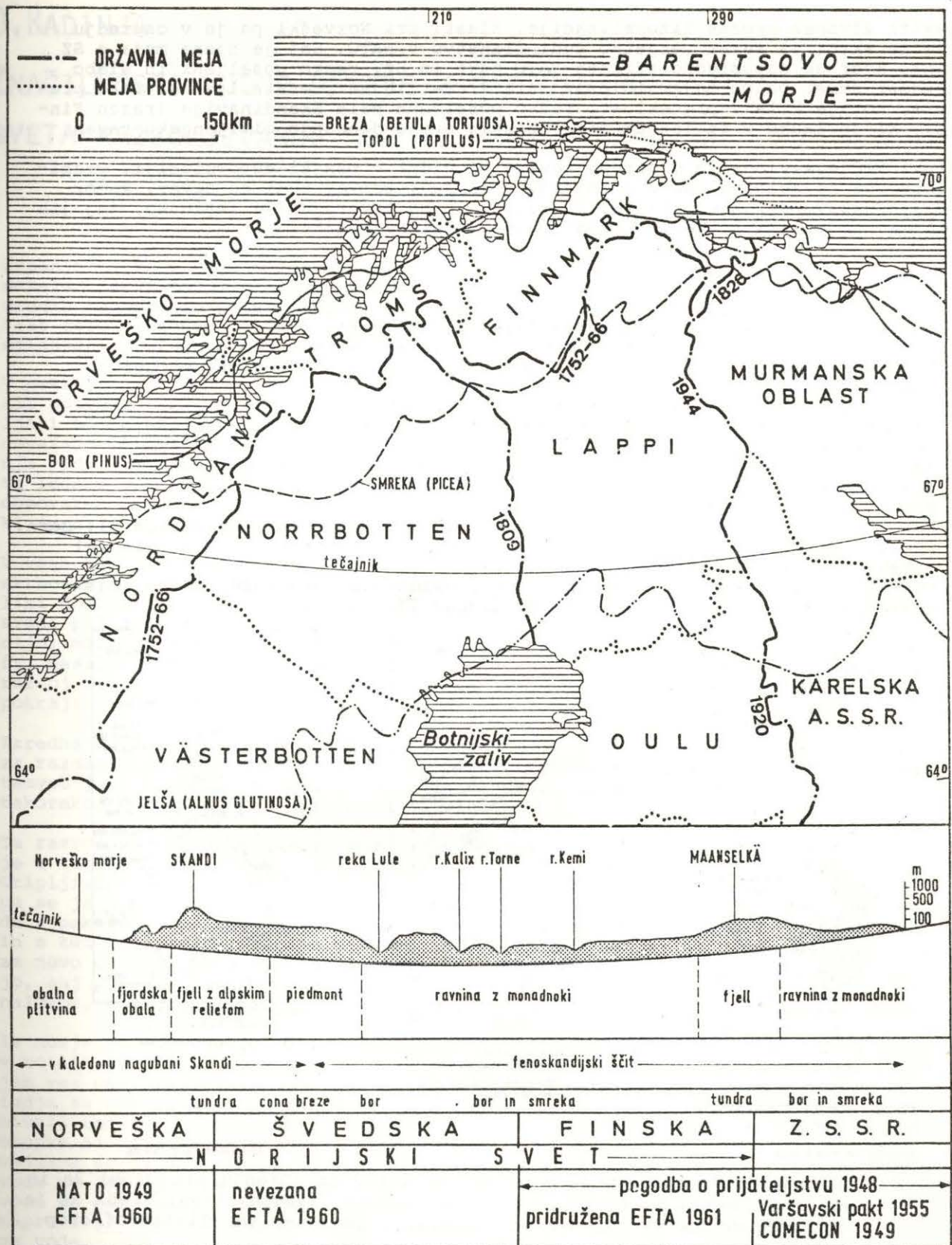
11) Prebivalci finske province Lappi se imenujejo Laponce ne glede na etnično poreklo in jezik. Podobno je drugod.

12) Izgovori Trondhejm. Ta kolonizacija je dala Norveški ime: Norveška - Norway - Severna pot.

13) Norveška je prenehala podpirati ribiče-polkmete, čeprav je zato opustela marsikatera hiša ob obali.

14) Do občinskega središča Rovaniemi imajo najbolj oddaljeni 90 km. Najsevernejša finska občina Inari meri 17.358 km², torej 2/3 Slovenije, in šteje 6.828 prebivalcev, torej biva tu 0,4 preb./km².

15) Za najsevernejše mesto slovi Hammerfest. Po jugoslovanskih kriterijih ima ribiško strnjeno obalno naselje Honnigswag s 7.000 preb. in tovarno ribjih konzerv, značaj mesta. Leži tik ob Nordkapu, 71°0' s.g.š.

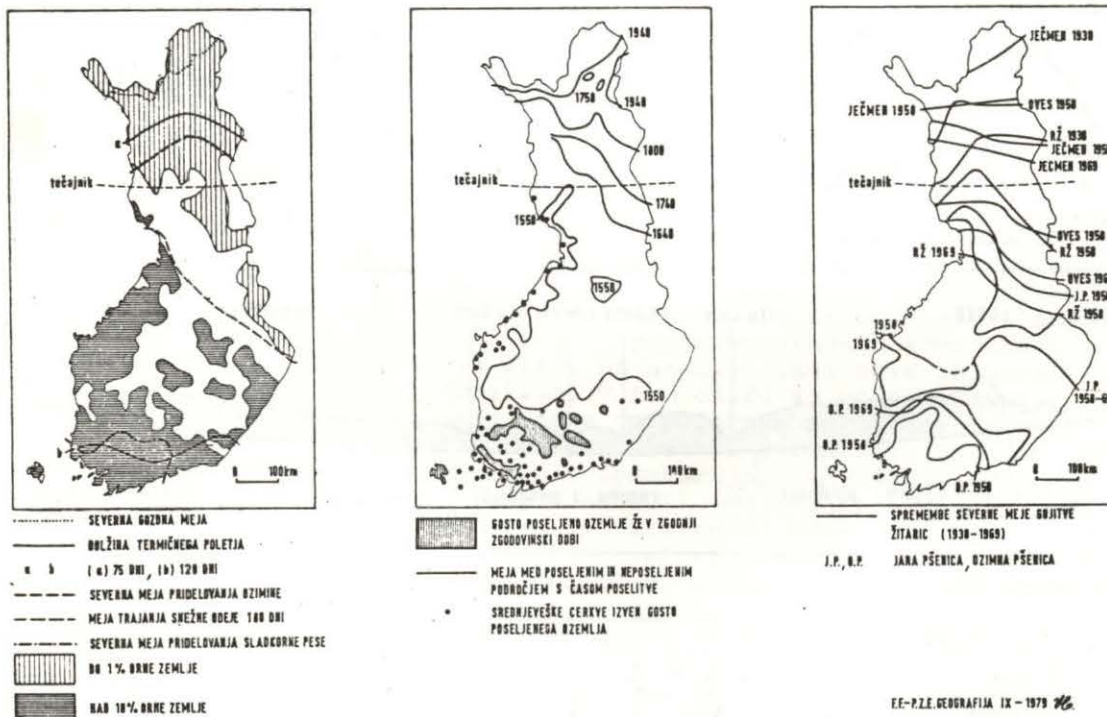
Risba 1. Položaj severnega dela Skandinavije (po W.R.Mead, The Scandinavian Northlands, 1974)

opaziti živahen proces litoralizacije. Zlasti pri Norveški pa je v ospredju državne skrbi za sever verjetno tudi članstvo v NATO. Saj je njena meja s SZ edina, kjer se neposredno stikata NATO pakt in SZ, redko poseljeni in slabo branjeni sever pa ob modernih prevoznih sredstvih ne predstavlja več take prepreke, kot je bila v preteklosti redko poseljena cela Skandinavija (razen Finske), ki je lahko v stoletnem miru dosegla svojo današnjo življenjsko raven.

Učinki večjega vlaganja v razvoj severa so vidni v manjši depopulaciji. Prebivalstvo se ne seli več samo v eno smer, na jug, temveč tudi na sever, kamor pošilja država strokovne kadre. Ti zahtevajo na severu večje zaslužke, saj jih polarna noč pozimi potlači in zmanjšuje produktivnost¹⁶).

GLAVNI VIRI

1. Aleksandersson Gunnar, 1971, Les Pays du Nord. Paris.
2. Byland, E., 1971, Entwicklungsprobleme Nordschwedens. Geoforum 5.
3. Mead W.R., 1874, The Scandinavian Northlands. Problem Regions of Europe. London.
4. Mook, R., 1971, Vom Wandel Norwegens. Geoforum, 5.
5. Climatic variation and its consequences in Finland. Fennia, št.150, Helsinki 1978.
6. Varjo, U., 1971, Human Ecology in Finisch Lapland. Geoforum, 5.
7. Fullerton, B., Williams, A., 1975, Scandinavia. London.
8. Sømme A., 1960, Geography of Norden. Oslo.
9. Roth, K., 1976, Lapland - "Last frontier" Europas. Geogr. Helvetica 31. Bern.
10. Lob., R., 1975, Die gegenwärtige Entsidelung Nordfinlands. Das Beispiel Ratasuoma. Geographische Rundschau, 27.
11. Henkel, G., 1975, Zum Problem der Entsidelung in Nordskandinavien. Das Beispiel Schweden. Geographische Rundschau 27.

Risba 2. Spremembe v razširjanju agrarne poselitve in gojenju žit. Risbi 2a in 2b sta povzeti po Sømme, A., A Geography of Norden, 1960. Risba 2c je povzeta po Uno Varjo, Recent climatic trends and the limits of crop cultivation in Rinland, Fennia, 1950, 1973.

16) Z geografskega stališča je zanimivo, da so bili vikinški pohodi, na katere so Švedi in Norvežani tako ponosni, sezonski. Začenjali so jih navadno na koncu vegetacijske dobe. Razlogi niso bili le skromne prehranjevalne možnosti doma, temveč tudi neugodna mračna severnjaška zima v predelih, kjer Zalivski tok s toplom poletjem omogoča najsevernejšo agrarno naselitev na svetu.